IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
**Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026**

# MADANIY MEROS ASOSIDAGI MA'NAVIY TARBIYA TAJRIBALARI: O'ZBEKISTON VA JAHON AMALIYOTINING QIYOSIY TAHLILI

**Qosimov Rustam Abdumannonovich**
Jizzax davlat pedagogika universiteti,
O'quv-uslubiy boshqarma
Talabalar amaliyoti bo'limi boshlig'i
https://doi.org/10.5281/zenodo.23333122

**Kalit so'zlar:** madaniy meros, ma'naviy tarbiya, milliy qadriyatlar, nomoddiy meros, tarixiy xotira, muzey pedagogikasi, qiyosiy tahlil, xalqaro tajriba.

**Ключевые слова:** культурное наследие, духовное воспитание, национальные ценности, нематериальное наследие, историческая память, музейная педагогика, сравнительный анализ, международный опыт.

**Keywords:** cultural heritage, spiritual education, national values, intangible heritage, historical memory, museum pedagogy, comparative analysis, international experience.

Globallashuv va axborot almashinuvi jadallashgan hozirgi sharoitda oliy ta'lim muassasalari oldida nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega, balki tarixiy xotirasi mustahkam, turli madaniyatlarga hurmat bilan munosabatda bo'ladigan, jamiyat oldidagi mas'uliyatini anglaydigan shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi. Ma'naviy tarbiya samaradorligi talabaning qadriyatlar haqidagi bilimlari bilangina emas, balki ularning kundalik munosabatlari, mustaqil qarorlari, jamoada ishlashi va madaniy boyliklarga munosabatida ham namoyon bo'ladi.

O'zbekiston pedagogik tafakkurida yosh avlodning axloqiy madaniyatini shakllantirish masalalari U. Mahkamov va O. Musurmonova kabi olimlarning tadqiqotlarida yoritilgan. Mazkur ilmiy qarashlar tarbiyani shaxsning ma'naviy ehtiyojlari, qadriyatlari va amaliy xulqi bilan bog'liq uzluksiz jarayon sifatida ko'rib chiqishga zamin yaratadi.12

Madaniy meros ushbu vazifani amalga oshirish uchun mazmunan boy ta'limiy manbadir. U tarixiy obidalar, me'moriy ansambllar, muzeylar va arxivlar kabi moddiy meros bilan bir qatorda xalq og'zaki ijodi, musiqa, raqs, hunarmandchilik, marosimlar, urf-odatlar va an'anaviy bilimlarni ham qamrab oladi. Bunday meros bilan ta'limiy maqsadda ishlash yoshlarda o'z tarixiga hurmat, avlodlar tajribasini qadrlash, madaniy xilma-xillikni anglash va merosni kelajak avlodlarga yetkazish mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Maqolaning maqsadi — O'zbekistonda va ayrim xorijiy mamlakatlarda madaniy meros asosida ma'naviy tarbiya olib borish tajribalarini qiyosiy ko'rib chiqish, o'xshash hamda farqli jihatlarini aniqlash va oliy ta'lim amaliyoti uchun takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda manbalarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tavsiflash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

1 Mahkamov U. O'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. Toshkent: Fan, 1995.
2 Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Toshkent, 1993. Dissertatsiya.

Maqola mavjud amaliyotlar va ochiq manbalar tahliliga asoslangan; unda muallif tomonidan o‘tkazilgan tajriba-sinov natijalari da’vo qilinmaydi.

**Madaniy meros va ma’naviy tarbiyaning nazariy asoslari**

Ma’naviy tarbiya shaxsda ezgulik, halollik, adolat, mehr-oqibat, mas’uliyat, vatanparvarlik va boshqa ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy jarayondir. Uning natijasi tayyor axloqiy qoidalarni yod olish bilan emas, balki talabaning o‘z xatti-harakatini anglab boshqarishi, qarorlarining oqibatini baholashi va boshqalarning huquqlarini e’tirof etishi bilan belgilanadi. A. Avloniy ma’rifat va axloqiy kamolot masalalarini tarbiya bilan uzviy bog‘liq holda yoritgan bo‘lsa, M. Imomnazarov milliy taraqqiyotning ma’naviy-axloqiy asoslariga e’tibor qaratadi. Bu qarashlar merosni shunchaki tarixiy axborot sifatida emas, balki qadriyatlar haqida mustaqil fikr yuritish manbai sifatida o‘rganishga yo‘l ochadi.34

Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish O‘zbekiston qonunchiligida alohida tartibga solingan. “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun meros obyektlarini muhofaza qilish hamda ulardan foydalanish sohasidagi munosabatlarning huquqiy asosini belgilaydi. Ta’lim nuqtayi nazaridan bu talabalar bilan tarixiy joylarda ishlashda ehtiyotkorlik, belgilangan qoidalarga rioya qilish va merosni asrash mas’uliyatini ham tarbiyaviy maqsadga aylantirish zarurligini ko‘rsatadi.5

Merosga asoslangan tarbiya bir necha pedagogik imkoniyatni birlashtiradi. Birinchidan, tarixiy manba va real obyekt bilan ishlash talabaning bilimini hayotiy tajriba bilan bog‘laydi. Ikkinchidan, merosni yaratgan va saqlab kelgan insonlar mehnatini o‘rganish hurmat va minnatdorlik tuyg‘ularini rivojlantirishi mumkin. Uchinchidan, merosni muhofaza qilish bilan bog‘liq amaliy topshiriqlar umumiy mulkka ehtiyotkor munosabat, jamoaviy mas’uliyat va fuqarolik ishtirokini mashq qilish imkonini beradi. To‘rtinchidan, turli xalqlarning merosini qiyoslab o‘rganish milliy o‘zlikni anglash bilan birga boshqa madaniyatlarga hurmatni ham kuchaytiradi.

**O‘zbekistonda madaniy meros asosidagi ma’naviy tarbiya tajribalari**

O‘zbekiston tajribasining muhim jihatlaridan biri — tarixiy obidalar, muzeylar, ziyoratgohlar, qadimiy shaharlar va milliy hunarmandchilik markazlarining ta’lim-tarbiya jarayoniga jalb etilishidir. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz kabi tarixiy markazlar, shuningdek, mahalliy muzeylar va yodgorliklar tarix, adabiyot, san’at, tarbiya va fuqarolik ta’limi bilan bog‘liq mashg‘ulotlar uchun muhim manba bo‘la oladi. Bunday tashriflar maqsadli savollar, manba tahlili, kuzatuv kundaligi va yakuniy mulohaza bilan biriktirilganda, oddiy ekskursiyadan ta’limiy tajribaga aylanadi.

O‘zbekiston sharoitida nomoddiy madaniy meros — maqom, baxshichilik, lazgi, xalq qo‘shiqlari, milliy o‘yinlar, kashtachilik, kulolchilik, yog‘och o‘ymakorligi va ustoz-shogird an’analari — tarbiyaviy jihatdan alohida ahamiyatga ega. Bu amaliyotlarda mahorat bilan birga

3 Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
4 Imomnazarov M. Milliy taraqqiyotning ma’naviy-axloqiy asoslari. Toshkent: Sharq, 2007.
5 O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2001-yil 30-avgust, 269-II-son. https://lex.uz/uz/acts/-25461

sabr, mehnatsevarlik, ustozga hurmat, avlodlararo bilim almashinuvi va jamoa xotirasi ham namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, tarbiyaviy mazmunni faqat an’anani takrorlashga qisqartirmasdan, talabaga uning kelib chiqishi, ijtimoiy vazifasi va bugungi jamiyatdagi o‘rni haqida savollar qo‘yish zarur.

UNESCO ma’lumotiga ko‘ra, 2019-yil iyul oyida Toshkentda nomoddiy madaniy merosni rasmiy va norasmiy ta’limga integratsiya qilish bo‘yicha umumta’lim maktablari o‘qituvchilari uchun milliy seminar o‘tkazilgan. Seminar ta’lim jarayonida tirik merosdan foydalanish usullarini tanishtirish va pedagoglarning bu boradagi salohiyatini oshirishga qaratilgan edi.6

UNESCOning “Learning with Intangible Heritage for a Sustainable Future” loyihasi doirasida O‘zbekiston maktablari uchun an’anaviy xalq qo‘shig‘idan musiqa darsida, xalq o‘yinidan esa jismoniy tarbiya darsida foydalanishga oid namunaviy dars ishlanmalari ishlab chiqilgan. Bu tajriba madaniy merosni faqat tarix yoki tarbiya darsiga emas, turli fanlar mazmuniga integratsiya qilish mumkinligini ko‘rsatadi.7

Mazkur tajribalar asosida O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari uchun bir necha yo‘nalish taklif etish mumkin: talabalarning muzey va tarixiy obyektlar bo‘yicha manbaga tayangan mini-tadqiqotlarini tashkil etish; xalq ustalari va meros tashuvchilari bilan suhbat va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish; meros elementlari asosida dars ishlanmasi, raqamli ko‘rgazma, audioyo‘riqnoma yoki virtual ekskursiya yaratish; mahalliy madaniy tashkilotlar bilan hamkorlikda ijtimoiy-ma’rifiy loyihalarni amalga oshirish. Har bir faoliyatda faktlarni tekshirish, ruxsat olish, manbani ko‘rsatish va meros obyektiga zarar yetkazmaslik qoidalari aniq belgilanishi kerak.

**Jahon amaliyotidan namunalar**

Xalqaro miqyosda madaniy meros ta’limi faqat tarixiy bilim berish bilan cheklanmay, yoshlarni merosni muhofaza qilish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga jalb etish yo‘nalishida ham rivojlangan. UNESCOning Jahon merosi ta’limi dasturi 1994-yilda boshlangan bo‘lib, yoshlarning umumiy madaniy va tabiiy merosni asrashdagi ishtirokini kuchaytirish, o‘zaro madaniy tushunishni rivojlantirish hamda meros ta’limi uchun yangi usul va materiallarni ishlab chiqishni ko‘zlaydi.8

Ushbu dastur doirasida ishlab chiqilgan “World Heritage in Young Hands” o‘quv resursi fanlararo yondashuvga asoslanadi. UNESCO tavsifida munozara va tinglash, ma’lumot to‘plash va tahlil qilish, rolli o‘yinlar, simulyatsiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda puxta rejalashtirilgan dala tashriflari kabi metodlar ko‘rsatilgan. Bu yondashuv merosni o‘rganishni talabaning faol ishtiroki, muloqot va amaliy qarorlar bilan birlashtiradi.9

Yaponiyada Madaniy mulklarni targ‘ib qilish milliy markazi maktablar va muzeylar uchun ta’limiy dasturlarni ishlab chiqadi. 2019-moliya yilida yo‘lga qo‘yilgan CPCP Outreach Program

6 UNESCO. “Uzbekistan reinforces teachers’ capacity to integrate living heritage in schools.” 16 August 2019. https://ich.unesco.org/en/news/uzbekistan-reinforces-teachers-capacity-to-integrate-living-heritage-in-schools-13228
7 Pillai, J., & Achilles, V. Learning with Intangible Heritage for a Sustainable Future: Guidelines for Educators in the Asia-Pacific Region. UNESCO Bangkok Office, 2015. https://ich.unesco.org/en/documents/learning-with-intangible-heritage-for-a-sustainable-future-guidelines-for-educators-in-the-asia-pacific-region-47687
8 UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Education Programme. Launched in 1994. https://whc.unesco.org/en/wheducation/
9 UNESCO World Heritage Centre. The KIT: World Heritage in Young Hands. https://whc.unesco.org/en/educationkit/

doirasida buklama ekranlar va boshqa artefaktlarning yuqori sifatli nusxalari maktab, sinfxona yoki auditoriya kabi kundalik ta’lim joylariga olib boriladi. Shunday qilib, o‘quvchilar madaniy buyumlar bilan faqat maxsus muzey tashrifi vaqtida emas, odatiy o‘quv muhitida ham tanishishi mumkin; dastur san’at va hunarmandchilik darslari hamda muzey mashg‘ulotlarida ham qo‘llanadi.10

Italiyada Madaniyat vazirligining Ta’lim, tadqiqot va madaniy institutlar bo‘yicha bosh boshqarmasi madaniy meros ta’limini alohida faoliyat yo‘nalishi sifatida olib boradi. Rasmiy ma’lumotlarda har yili Madaniy meros ta’limi milliy rejasi tuzilishi, ta’limiy xizmatlar tarmog‘i koordinatsiya qilinishi va “Tell me about a Landscape”, “Conversations in Art”, “Discover Your Museum” kabi loyihalar amalga oshirilishi qayd etilgan. Bu tajriba meros ta’limini alohida tadbirlar bilan cheklamasdan, milliy rejalashtirish, hamkorlik, ishtirok va foydalanish imkoniyatlarini baholash bilan bog‘lash muhimligini ko‘rsatadi.11

Keltirilgan xalqaro misollar yagona model mavjudligini anglatmaydi: mamlakatlar meros ta’limini o‘z tarixiy tajribasi, ta’lim tizimi va madaniy siyosatiga muvofiq tashkil etadi. Biroq UNESCO dasturlari, Yaponiyaning maktab va muzeylar o‘rtasidagi hamkorligi hamda Italiyaning milliy rejalashtirish tajribasi faol ishtirok, fanlararo integratsiya, hamkorlik va pedagogik resurslarni tizimli qo‘llash kabi umumiy tamoyillarni ko‘rsatadi.

**O‘zbekiston va jahon tajribasining qiyosiy tahlili**

Qiyoslash natijasida birinchi o‘xshashlik sifatida milliy va mahalliy merosga tayangan holda yosh avlodning tarixiy xotirasi hamda madaniy o‘zligini mustahkamlashga intilish ko‘rinadi. O‘zbekistonda bu imkoniyat xalq an’analari, ustoz-shogird tajribasi, tarixiy shaharlar va nomoddiy meros elementlari bilan bog‘liq. Xalqaro dasturlarda ham mahalliy merosni o‘rganish, lekin uni boshqa xalqlar tajribasi bilan qiyoslash va madaniy xilma-xillikka hurmatni kuchaytirishga alohida e’tibor beriladi.

Ikkinchi umumiy jihat — merosni faol ta’lim usullari orqali o‘rganish zarurati. O‘zbekistonda xalq qo‘shig‘i yoki milliy o‘yinni fan mazmuniga kiritish misoli bor; UNESCO metodikasida esa dala tashrifi, tadqiqot, munozara va rol o‘ynash kabi usullar tavsiya qilinadi. Yaponiyada madaniy obyektlarning nusxalarini maktabga olib kelish imkoniyatni kengaytirsa, Italiya tajribasi bunday ta’limni milliy reja va muassasalar tarmog‘i bilan mustahkamlashga urg‘u beradi.

Farqli jihatlar, avvalo, tashkil etish ko‘lamida namoyon bo‘ladi. O‘zbekistondagi ochiq misollarda xalq merosini o‘quv mazmuniga integratsiya qilish, pedagoglarni tayyorlash va amaliy ustoz-shogird an’analaridan foydalanish ko‘zga tashlanadi. UNESCO va ayrim xorijiy mamlakatlarning rasmiy dasturlarida esa maxsus metodik to‘plamlar, tizimli ta’limiy xizmatlar, yoshlar forumlari, ko‘ngillilar tashabbuslari va natijalarni rejalashtirish kabi institutsional mexanizmlar yaqqol ifodalangan. Bu farqni O‘zbekistonda bunday ishlar umuman mavjud emas deb talqin qilish mumkin emas; u faqat ko‘rib chiqilgan ochiq manbalarda taqdim etilgan tajribalarning tuzilishi bilan bog‘liq.

10 National Center for the Promotion of Cultural Properties, Japan. “Education programs.” https://cpcp.nich.go.jp/modules/r_free_page/index.php?id=110&lang=en
11 Ministry of Culture, Italy. General Directorate of Education, Research, and Cultural Institutes. “Education.” https://dgeric.cultura.gov.it/en/educazione/

Qiyosiy tahlil O‘zbekiston oliy ta’limi uchun quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, milliy mazmunni xalqaro metodik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish lozim. Ikkinchidan, merosga oid tadbirlar aniq o‘quv maqsadi, talabalar vazifalari va baholash mezonlari bilan ta’minlanishi zarur. Uchinchidan, universitet, muzey, kutubxona, mahalliy tarixchilar, hunarmandlar va meros tashuvchilar o‘rtasidagi hamkorlik barqaror yo‘lga qo‘yilishi kerak. To‘rtinchidan, madaniy meros ta’limi faqat milliy faxrni kuchaytirish bilan cheklanmay, tarixiy manbani tanqidiy o‘qish, turli madaniy qarashlarni tushunish va umumiy boylikni asrash mas’uliyatini ham rivojlantirishi lozim.

**Oliy ta’lim amaliyotiga tatbiq etish bo‘yicha takliflar**

Birinchi taklif — “meros obyekti–qadriyat–ta’limiy faoliyat–natija” tamoyili asosida mashg‘ulotlarni rejalashtirish. Masalan, tarixiy obida bilan bog‘liq loyiha tarixiy ma’lumotni tekshirish, obidaga tashrif qoidalariga rioya qilish, uni asrash muammosini tahlil qilish va jamoatchilik uchun ma’rifiy mahsulot yaratishni birlashtirishi mumkin. Xalq hunarmandchiligi bo‘yicha loyiha esa ustadan olingan rozilik asosidagi suhbat, hunar tarixini o‘rganish, jarayonni hujjatlashtirish va ustoz mehnatiga hurmatni tahlil qilishni qamrab olishi mumkin.

Ikkinchi taklif — uch bosqichli pedagogik mexanizmni qo‘llash. Tayyorgarlik bosqichida talabalar obyekt tarixi va ishonchli manbalar bilan tanishadi, savollar hamda xulq qoidalarini ishlab chiqadi. Bevosita o‘rganish bosqichida kuzatish, suhbat, ekskursiya, amaliy mashg‘ulot yoki raqamli materiallardan foydalaniladi. Yakuniy bosqichda talabalar esse, taqdimot, raqamli ko‘rgazma, dars ishlanmasi yoki kichik tadqiqot tayyorlab, tajribada qanday qadriyatlar va xulqiy qarorlarni anglaganini tahlil qiladi.

Uchinchi taklif — ma’naviy tarbiya natijalarini faqat qatnashuv yoki tayyor loyiha mahsuliga qarab emas, jarayondagi xulq va mas’uliyat asosida ham baholash. Baholash mezonlariga manbalarning ishonchliligi, boshqalarning fikriga hurmat, jamoa oldidagi majburiyatlarni bajarish, meros obyektiga ehtiyotkor munosabat, tarixiy faktlarni buzib ko‘rsatmaslik va o‘z xatti-harakatini refleksiya qilish kiritilishi mumkin. Bunday mezonlar oldindan talabalarga ma’lum qilinishi hamda dalillar bilan baholanishi kerak.

To‘rtinchi taklif — madaniy merosni ta’limga integratsiya qilish bo‘yicha doimiy hamkorlik va monitoringni rivojlantirish. Universitet kafedralari muzey va madaniyat muassasalari bilan birgalikda yillik faoliyat rejasini ishlab chiqishi, fanlar kesimida merosga oid mashg‘ulotlar xaritasini tuzishi va talabalar loyihalarining ta’limiy foydasini tahlil qilishi mumkin. Bunday ishlar ma’naviy tarbiyani bir martalik tadbirdan izchil pedagogik jarayonga aylantirishga yordam beradi.

**Xulosa**

O‘zbekiston va jahon amaliyoti madaniy meros ma’naviy tarbiya uchun mazmunli va ko‘p qirrali ta’limiy manba bo‘la olishini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda xalq an’analari, nomoddiy meros, tarixiy obidalar va ustoz-shogird munosabatlari muhim imkoniyat yaratadi. UNESCO dasturlari, Yaponiyaning madaniy obyektlar nusxalarini maktablarda namoyish etish tajribasi va Italiyadagi milliy rejalashtirish yondashuvi esa fanlararo metodlar, amaliy ishtirok, hamkorlik va tizimli tashkil etish bo‘yicha foydali misollar beradi.

Qiyosiy tahlil asosida milliy meros mazmunini saqlagan holda, faol o‘rganish, manba tahlili, jamoaviy loyiha, madaniy muassasalar bilan hamkorlik va xulqni dalillar asosida baholash mexanizmlarini uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda madaniy merosga hurmat milliy o‘zlikni anglash, boshqa xalqlarning qadriyatlarini e’tirof etish va umumiy tarixiy boyliklarni asrash mas’uliyati bilan birga shakllantirilishi kerak. Kelgusida ushbu yondashuvni oliy ta’lim muassasalarida tajriba-sinovdan o‘tkazish va talabalar ma’naviy tarbiyasiga ta’sirini tizimli baholash muhim ilmiy vazifa bo‘lib qoladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati**

1. Mahkamov U. O‘quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. — Toshkent: Fan, 1995.
2. Musurmonova O. Yuqori sinf o‘quvchilari ma’naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. — Toshkent, 1993. — Dissertatsiya.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
4. Imomnazarov M. Milliy taraqqiyotning ma’naviy-axloqiy asoslari. — Toshkent: Sharq, 2007.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2001-yil 30-avgust, 269-II-son. https://lex.uz/uz/acts/-25461
6. UNESCO. Uzbekistan reinforces teachers’ capacity to integrate living heritage in schools. 16 August 2019. https://ich.unesco.org/en/news/uzbekistan-reinforces-teachers-capacity-to-integrate-living-heritage-in-schools-13228
7. Pillai, J., & Achilles, V. Learning with Intangible Heritage for a Sustainable Future: Guidelines for Educators in the Asia-Pacific Region. UNESCO Bangkok Office, 2015. https://ich.unesco.org/en/documents/learning-with-intangible-heritage-for-a-sustainable-future-guidelines-for-educators-in-the-asia-pacific-region-47687
8. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Education Programme. https://whc.unesco.org/en/wheducation/
9. UNESCO World Heritage Centre. The KIT: World Heritage in Young Hands. https://whc.unesco.org/en/educationkit/
10. National Center for the Promotion of Cultural Properties, Japan. Education programs. https://cpcp.nich.go.jp/modules/r_free_page/index.php?id=110&lang=en
11. Ministry of Culture, Italy. General Directorate of Education, Research, and Cultural Institutes: Education. https://dgeric.cultura.gov.it/en/educazione/